

Hafta 8:

Dörtlü Takrir, Demokrat Parti'nin Kuruluşu, Çok Partili Hayata Geçiş

“Bize özgü demokrasi” söylemiyle meşrulaştırılmaya çalışılan tek partili dönemde Türkiye siyasi elitlerinin parlamento içi denetim yoksunluğunu giderme konusunda çeşitli araçlara başvurdukları, bunların çoğunlukla etkisiz yöntemler olduğu anlaşılacakla birlikte rejimin mutlak ve otoriter bir görünüm arz etmemesi saikiyle muhafaza edildiği gözlenmişti. Batı referanslı bir modernleşme projesini hayata geçirmeye çalışan cumhuriyetin kurucu elitlerinin model alınan Batı'daki rejimler hızla otoriterleşip anti-demokratik mahiyetler alırken asgari düzeyde de olsa demokratik bir rejimin işlediği izlenimini verme konusunda ısrarlı davranması rejimin inşasının başından beri sürece içkin olan çok partili hayat denemelerinin aslında nihai ideal olarak görülmesinden vazgeçilmediğine işaret eden önemli bir sembolik değeri haizdi.

1939 yılında yapılan seçimlerden sonra bağımsız (müstakil) aday gösterme uygulamasından vazgeçilmiş ve seçimlerin hemen ardından toplanan CHP beşinci büyük kurultayında alınan bir kararla Müstakil Grup kurulması yoluna gidilmiştir. Buna göre partili milletvekilleri arasından kurultayda seçilen ve CHP meclis grubu dışında etkinlik gösterecek olan 21 kişilik bir Müstakil Grup daha önce bağımsız milletvekillikleri aracılığıyla görülmeye çalışılan meclis içinde iktidarın denetlenebilmesi fonksiyonunun yeni mekanizması olarak çalışacaktır. Bu grup CHP meclis grubu çalışmalarına katılma hakkına sahip olmakla beraber söz konusu toplantılarda görüş bildiremezdi, hükümeti denetleme görevini meclis genel kurulunun toplantılarında görüş beyan ederek ve toplantılara katılarak yerine getirmesi beklenmekteydi. Siyasal sistemin mevcut varlığını ve işleyişini pratikte meşrulaştırma misyonu yüklenmiş sözde muhalefet edecek olan ama aslında tüm üyeleri CHP listelerinden aday gösterilmiş, parti aidiyeti temin edilmiş milletvekilliklerinden oluşan Müstakil Grup'un etkili bir denetim işlevi görmediği tahmin edilebilir.

İkinci Dünya Savaşı biterken, savaş öncesi dönemde ve savaş boyunca yükselen ve döneme ruhunu verme gücüne erişen otoriter-totaliter rejimlerin mağlubiyeti belirginleşirken Türkiye'de de demokrasiye geçiş hızla ivme kazanmıştır. Milli Şef İsmet İnönü 1 Kasım 1944'de okuduğu meclisi açış nutkunda “Türkiye Cumhuriyeti iç idaresinde sağlam, demokratik ve milli bir siyaset takip eder. Bütün vatandaşlar için eşit bir adaleti, fikir ve vicdan hürriyetini samimi olarak esas tutan bir anlayıştayız. [...] İdareimiz bütün manasıyla

halk idaresidir. Bu idare demokrasi prensiplerini Türkiye'nin bünyesine ve hususi şartlarına göre tekâmül ettirmektedir” diyerek Türkiye'nin kendine özgü koşullarına uygun şekilde ritmi ayarlanmış bir demokratikleşme sürecinin başlayacağını işaretlerini vermiştir. Keza 19 Mayıs 1945 tarihli nutkunda “savaş zamanlarının ihtiyata lüzum gösteren darlıkları kalktıkça memleketin siyaset ve fikir hayatında demokrasi prensipleri daha geniş ölçüde hüküm sürecektir” diyerek gidişata dair rejimin karar alıcı aktörlerinin kararlılığını bir kez daha vurgulayacaktır.

Ülkede siyasi muhalefetin yeniden canlanması ve örgütlenmeye başlaması sürecinde önemli rol oynayacak olan Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu (ÇTK) Tasarısı 1945 yılının Ocak ayında ve rejimin siyasi iktidarı elinde tutan kadrolarının demokratikleşmeye doğru evrimsel bir sürecin zihinsel hazırlığını yapmaya başladıkları dönemde gündeme geldi ve çok partili hayata geçişi öngörülenden daha hızlı gerçekleştirecek bir olaylar silsilesinin başlatıcısı oldu. ÇTK “arazisi olmayan veya yetmeyen çiftçileri veya çiftçilik yapmak isteyenleri, aileleri ile birlikte, geçimlerini sağlayacak ve iş kuvvetlerini değerlendirecek ölçüde araziye sahip kılmak, kendilerine arazi verilenler ile yeter arazisi bulunup üretim araçları eksik olan çiftçilerden muhtaç bulunanlara, kuruluş, onarma ve çevirme sermayesi, canlı ve cansız demirbaş vermek ve yurt topraklarının sürekli olarak işlenmesini sağlamayı amaçlayan” bir girişim olup, topraksız çiftçiye dağıtılmak üzere kamulaştırılacak toprak miktarını düzenleyen ve tasarı komisyonunda görüşülürken birçok kez değişikliğe uğrayan meşhur 17. Maddesi uyarınca “bazı durumlarda sahibinin elinde 50 dönümden az kalmamak koşuluyla 2000 dönümden az olan arazilerin bile kamulaştırmaya tabi tutulacağını” öngörmekteydi. Modernleşme ajandasının asli sahibi olarak görülmeyen büyük toprak sahiplerinin ve savaş zenginlerinin gücünü kırma motifi belirgin olan bu tasarı mecliste büyük bir muhalefet rüzgârının esmesine yol açmış, böylesi bir toprak reformu müdahalesinin hem üretimde azalmaya yol açacağı hem de anayasal olarak güvence altına alınmış özel mülkiyet hakkına darbe vuracağı gerekçeleriyle tasarıya karşı çıkan milletvekilleri arasında kendisi bizzat komisyon üyesi olan ve 17. Madde üzerinde yapılan değişikliğe karşı komisyon içinde mücadele veren büyük toprak sahibi bir isim, Aydın milletvekili Adnan Menderes, ileride üsteleneceği muhalefet liderliği rolünün ilk provasını bu tasarinin görüşmeleri sırasında yapmıştır. Mecliste ortaya çıkan bu muhalif kıpırtılar basın cephesinde de yankısını bulacak ve özellikle Vatan ve Tan gazeteleri üzerinden muhalefet cephesi mevzi almaya başlayacaktır. Çok geçmeden ÇTK tasarısı görüşmeleri

sırasında oluşan rüzgârı arkasına alan meclis içi bir muhalefet yeni bir parti kurmaktan çok CHP içi bir dönüşüm ve iktidar devri saikiyle yola çıkacak ve sonuç siyasal tarihimizde Dörtlü Takrir olarak bilinen meşhur metin şeklinde somutlaşacaktır.

İlk elde çok partili hayata geçiş talebini açıktan dillendirmeksizin CHP içindeki güç dengelerinin yeniden dağıtımını talep eden bir hizipleşme hareketi görünümü veren, asli olarak CHP'nin demokratikleşmesi beklentisini öne çıkaran ve altında dört milletvekilinin imzası bulunduğu için bu adla (dörtlü önerge) anılan bildirge 7 Haziran 1945'de CHP meclis grubuna sunulmuştur. İmza verenler, İzmir Milletvekili Celal Bayar, İçel Milletvekili Refik Koraltan, Kars Milletvekili Fuad Köprülü ve Aydın Milletvekili Adnan Menderes'tir. Dörtlü Takrir "daha ilk kuruluşundan beri, Türkiye Cumhuriyeti'nin ve Cumhuriyet Halk Partisi'nin en esaslı umdesini teşkil eden demokrasi prensiplerine inanmış ve Türk milletinin ancak bu prensiplerin tamamıyla tatbiki sayesinde refah ve saadete kavuşacağı kanaatine bağlanmış olan vatandaşların, bütün memlekette ve bilhassa partimiz mensupları arasında en büyük ekseriyeti teşkil ettikleri şüphesizdir. İşte bu kanaatlerdir ki, milletçe özlenen bu amacın gerçekleşmesi için, lüzumlu gördüğümüz tedbirleri partimizin meclis grubuna arz ve teklif etmeyi borç bildik" ifadeleriyle açılmakta, ardından 1925 sonrası dönemde rejimin kendini koruyabilmesi için siyasi özgürlüklere sınırlamalar getirilmesinin, Serbest Fırka deneyiminin yarattığı endişelerle bu sınırlamaların devam ettirilmesinin ve İkinci Dünya Savaşı ortamında siyasi hak ve özgürlüklerin öncelikli gündem maddelerine dönüşmemesinin anlaşılabilir olduğu ifade edilmekte ve sonuç olarak hem dünyada hem de Türkiye'de değişen konjonktüre uygun olarak "daha ilk Teşkilat-ı Esasiye kanunumuzda hakîm olan demokratik ruhu bugünkü siyasi hayat ve teşkilatımızda kuvvetle tecelli ettirmek zamanı geldiği kanaatinde bulunduğu" için meclis içi denetimi sağlayacak tedbirlerin alınması, siyasi hak ve özgürlüklerin anayasanın hükmettiği genişlikte kullanılmasına olanak sağlanması ve CHP içinde bütün parti çalışmalarının bu esaslar doğrultusunda yeniden düzenlenmesi şeklinde üç taleple sona ermekteydi.

Bu önerge uzun tartışmalardan sonra reddedilmiş ve önerge sahipleri ihraç veya istifa yollarıyla parti dışına çıkarılarak yeni bir parti kurmaya çeşitli şekillerde teşvik edilmişlerdir. Süreç 7 Ocak 1946 tarihinde Celal Bayar'ın genel başkanlığında Demokrat Parti'nin kurulması ile sonuçlanacaktır.

Bu ders kapsamında ele alınan ve yukarıda özetlenen meselelere ilişkin okunması önerilen kaynaklar şunlardır:

Feroz Ahmad, Modern Türkiye'nin Oluşumu, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1995.

Eric Jan Zürcher, Modernleşen Türkiye'nin Tarihi, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.

Yusuf Tekin-Çağatay Okutan, Türk Siyasal Hayatı, Orion Yayınları, İstanbul, 2011.